

Iniciátoři a završitelé: problém vyčerpanosti, nevyčerpanosti, vyčerpatelnosti a nevyčerpatelnosti poetologických impulsů (Dostojevskij a ti druzí)

Ivo Pospíšil

Trestanec ze Sibiře ozdobený řádem¹. Tuto větu, která tvoří titul tohoto zamyšlení, jsem poprvé slyšel na přednášce a poté četl v článku mého univerzitního učitele doc. Jaroslava Mandáta². Ta slova, která český rusista a znalec folkloru a ruské literární klasiky uvedl, napsal ve svém fejetonu v Národních listech tehdejší dopisovatel v Sankt-Petěrburgu a překladatel z ruštiny Jaromír Hrubý (1852-1916). V téže stati J. Mandát uvádí Čecha, který oba bratry Dostojevské formoval ve svém moskevském penzionátu – byl to Leontij (původně Leopold) Čermák, až do 40. let 19. století vlastník dobře prosperujícího vzdělávacího zařízení. Fjodor Dostojevskij vzpomíná na Čermáka hřejivými slovy: místo nelítostného drilu obvyklého v jiných penzionátech zde panovala přátelská, neuvěřitelně tolerantní atmosféra a Čermák od řady rodičů ani nedostával včas řádné školné (to byl i případ Dostojevských). J. Mandát končí svůj příspěvek tím, že Češi stáli u počátků vzdělání velkého spisovatele a také u jeho otevřené rakve. K tomu dodává ještě jméno českého lékaře carskoselského lycea, který o řadu let dříve léčil mladého Puškina – Františka Peschla.³

Dostojevskij je ostatně tradiční české téma, i když se k nám jeho díla dostávají jen zvolna a poměrně pozdě. Historie skoro anekdotická s překladem pozdějšího vynikajícího českého novináře ve Vídni a Praze a memoáristy Josefa Penížka (1858-1932; zajímavá je jeho „aféra“ s interview s T. G. M., který v české politice vzbudil značnou polemiku), z něhož Julius Grégr vyškrtl „nadbytečné“ úvahy, aby tak zůstala jen zajímavá kriminální kostra, je dostatečně známá. Faktem zůstává, že to bylo právě dílo Dostojevského, které patrně změnilo celý život prvního československého prezidenta T. G. Masaryka: aby Dostojevského jako čtenář pochopil,

¹ Věnuji památce učitele mnoha brněnských rusistů doc. Jaroslava Mandáta (1924-1986), který ještě představoval akademický svět tak, jak jsme ho znali.

² J. Mandát: Dostojevskij a naše země. Slovanské studie I., UJEP, Brno 1979, s. 49-57.

³ Viz J. Mandát: Viz naši stať Puškinův lékař František Peschl (Fakta a legendy). V knize: Na křižovatce umění. Sborník k šedesátinám prof. A. Závodského. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1973, 431—485. O J. Mandátovi viz mimo jiné naše vzpomínkové články: Od folkloru k románu: devadesáté výročí narození Jaroslava Mandáta. Universitas 2014, č. 2, s. 67-69. Z tradic Masarykovy univerzity: čtveřice zapomenutých aneb Co se už do TVARu nevešlo. Univerzitní noviny 2001, č. 11, s. 8–10. Dvacetiletí od odchodu Jaroslava Mandáta. Slavica Litteraria, X 9, 2006, s. 183–184.

začal se nejen zabývat Ruskem a jeho myšlením, což popsal v *Rusku a Evropě*, díle napsaném německy na objednávku lipského nakladatele Diederichse (kompletně německy a česky až 1995, 1996), ale pod jeho vlivem značně zpolitizoval celou svou aktivitu, jak ji viděl u hraběte Tolstého a vojenského inženýra Dostojevského – oproti svým snům mládí a raným dílům soustředěným na estetiku, literaturu, logiku, dějiny filozofie a sociologii.⁴

V podstatě zvýšený zájem o ruského romanopisce u nás vyvolala až jeho smrt, kdy již realistický „zlatý věk“ ruské literatury byl za zenitem a uvolňoval cestu moderně.⁵ Ale jak víme, v Rusku je vždy všechno jinak: ruská moderna vzniká již v lůně realismu, a to i v dílech autorů, kteří ji nesmiřitelně kritizovali (např. pozdní Lev Tolstoj napadající francouzskou dekadenci v traktátu *Co je to umění?*, 1897, využívá dekadentní poetiku), a Dostojevskij se tak stal učitelem světových modernistů francouzských, německých a anglo-amerických.

Zvládnout sekundární literaturu o Dostojevském je úkol nadlidský, autor dávno překročil hranice Ruska a Evropy a dobyl svět. V posledních desetiletích se však přece jen ukázali dostojevskologové, jejichž dílo znamenalo a znamená milník v bádání o Dostojevském.⁶ Po Nikolaji Berďajevovi, Dmitriji Merežkovském a hlavně Michailu Bachtinovi tak přicházejí nová pojetí. Nicméně nejen k nám se Dostojevskij dostává jen zvolna: možná na to měl „zásluhu“ i ambasador ruské kultury ve Francii Ivan Sergejevič Turgeněv, zprostředkovatel ruské literatury v Británii a dokonce USA,⁷ který neměl Dostojevského v lásce – a byl to cit oboustranný (Dostojevskij také o Turgeněvovi ve svých dílech parodoval a v těchto

⁴ Viz I. Pospíšil: *T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce*. In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 19. listopadu 1997. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 1998, c. 5-13. I. Pospíšil: *T. G. Masaryk jako rusista*. In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. listopadu 1999. Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2000, c. 88-99.

⁵ Dnes najdeme v Národní knihovně ČR 978 a v její součásti Slovanské knihovně 1425 položek, jež se týkají Dostojevského.

⁶ Valentina Vetlovskaja: *Poetika romana Brat'ja Karamazovy*. Nauka, Leningrad 1977. Valentina Vetlovskaja: *Roman F. M. Dostojevskogo Brat'ja Karamazovy*. Izd. Puškinskij dom, S.-Peterburg 2008. Jacques Catteau (1935-2013): *La Création littéraire chez Dostoievski*. Institut d'études slaves. Paris 1978. Victor Terras: *Reading Dostoevsky*. Madison, University of Wisconsin Press 1998. V. Terras: *Handbook of Russian literature*. Ed.: Victor Terras. Yale University Press, New Haven, Conn. 1985. *A Karamazov Companion: Commentary on the Genesis, Language and Style of Dostoevsky's novel*. Ed.: Victor Terras. Madison, University of Wisconsin Press 1981. V. Terras: *The young Dostoevsky : (1846-1849). A critical study*. Mouton, The Hague 1969. Robert L. Belknap: *The Structure of Brothers Karamazov*. Mouton, The Hague 1967.

⁷ Viz D. Boden: *Das Amerikabild im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. De Gruyter, Hamburg 1968, reprint 2018, 2019. *Návrat k psychologii literatury skrze pečlivé čtení Donna Tussing Orwin: Consequences of Consciousness. Turgenev. Dostoevsky. Tolstoy*. Stanford University Press 2007. In: *Novaja rusistika* 2009, No. 2, s. 103-106. *Turgeněv pro dnešního čtenáře: afirmace s otazníky* (Horst-Jürgen Gerigk: *Turgenjew. Eine Einführung für den Leser von heute*. Universitätsverlag WINTER, Heidelberg 2015.). *Slavica Litteraria*, X 18, 2015, č. 1, s. 199-202.

souřadnicích se pohybuje i německý znalec ruské literatury Thomas Mann v novele Tonio Kröger z roku 1903.⁸).

I když Dostojevskij bývá pokládán za realistu, je v jeho díle, jak už uvedeno, silná vrstva romantická, která spodním proudem anticipovala poetiku moderny. Přítel z mládí Ivan Šidlovskij (podle jména příznačně polského původu – Szydłowski – úředník ministerstva financí pocházející z Charkovské gubernie) ho vedl k romantismu a oba bratři Dostojevští se dlouho nacházeli pod jeho vlivem – svědčí o tom sporadická korespondence.⁹

Dílo Dostojevského čerpalo z různých pramenů a jako každý ruský spisovatel transformoval podněty západních literatur k nepoznání: to se týká motivů dvojnicství, které přišly od královeckého rodáka a údajného a vypovězeného špiona pruského krále z území ruského Polska E. T. A. Hoffmanna (1776-1822) skrze Antonije Pogorelského/Perovského (1787-1836), gotického románu anglického, francouzského roman frénétique/noir, ale také sociálně kritických děl evropského realismu (H. de Balzac, jehož román *Evženie Grandetová* přeložil; monarchista Balzac měl „ruskou“ linku: miloval polskou statkářku Ewelinu Hańskou, roz. Rzewuskou, svou čtenářku; měl s ní poměr a jezdil za ní do Sankt-Petěrburgu, Kyjeva a Berdičeva (ukraj. Berdyčiv), nakonec si ji vzal za manželku, kdy mu už zbývalo jen pár měsíců života; oba jsou pohřbeni na pařížském hřbitově Père-Lachaise; román vyšel 1833 v originále, roku 1844 rusky v překladu Dostojevského jako jeho první literární dílo), podněty Ch. Dickense a dalších anglických realistů, samozřejmě celý kánon světové literatury včetně díla Dantova, Shakespearova, Cervantesova apod., o všem se mnoho psalo: pramenem je poznání spisovatelovy knihovny.¹⁰

Dílo Dostojevského lze rozdělit na tři období. První, jež začíná (pokud ne už rokem zmíněného překladu) vydáním prvotiny *Chudí lidé* a *Dvojnika* (obě díla vyšla 1846) a končí fragmentem románu *Nětočka Nězvanovová* (1849) a zatčením a odsouzením jeho a jeho druhů k smrti; rozsudek byl v zinscenovaném „představení“ změněn na omskou káznici (tento motiv je v autorově díle klíčový a vrací se). Je to intenzivní, koncentrované údobí s díly na poměrně malé ploše novely (pověst). Nizozemský autor de Jonge kdysi Dostojevského označil – i s ohledem na tyto novely – jako počátek „věku intenzity“,¹¹ s čímž bych se ztotožnil, zatímco druhé (sibiřské a poté až do roku 1866) extenzivní. Jde o kronikové „skládanky“ typu *Zápisků z Mrtvého domu* nebo *Vesnice Stěpančikovo a její obyvatelé*, vše končí intenzivními *Zápisky*

⁸ Viz Alois Hofman: Thomas Mann a Rusko. Nakladatelství ČSAV, Praha 1959.

⁹ M. P. Aleksejev: Rannij drug F. M. Dostojevskogo. Vseukrainskoje izdatel'stvo, Odessa 1921.

¹⁰ Biblioteka F. M. Dostojevskogo. Opyt rekonstrukcii. Naučnoje opisanije. Nauka, Sankt-Peterburg 2005.

¹¹ A. de Jonge: Dostoevsky and the Age of Intensity. Secker-Warburg, London 1975.

z podzemí a Zločinem a trestem. Tato dvě díla, zejména to druhé, zahajují třetí, syntetické období vrcholící tvorbou psychologicko-filozofických románů (Idiot, Výrostek, Běsi) a „kosmického románu“ Bratři Karamazovovi. O povaze románu Dostojevského se hodně psalo i v souvislosti s poněkud módním pojmem Michaila Bachtina (1895-1975) „polyfonický román“; nyní se na tyto věci pohlíží střízlivěji, věcněji, vracíme se také k tradičnějším pojetím, s nimiž Bachtin v *Problémech poetiky Dostojevského* (česky *Dostojevskij umělec*) polemizuje v podobě komentáře ke kritikám prvního vydání knihy (*Problemy tvorčestva Dostojevskogo*, 1929).

Určitou záhadou je fakt, že Dostojevskij je pro Evropana až nesnesitelně didaktický, ideologický, moralizující, ale současně je i esteticky působivý: to řadu čtenářů i skutečných odborníků dodnes šokuje. Vyjádřil jsem to kdysi tak, že čím je Dostojevskij tradičnější a didaktičtější, tím je esteticky působivější: ovládal, dobře alchymii přetavení etiky do estetiky – nebyl v tom ovšem mezi ruskými spisovateli osamocen.¹²

Patrně nejatraktivnějšími polohami tvorby Dostojevského jsou jeho exkursy do lidské psychiky, do různých psychických stavů, poruch a chorob: sám trpěl, jak známo, epilepsií a někdy se spekuluje, že tato nemoc také podnítila jeho tzv. genialitu: významných epileptiků ve světových dějinách je řada. Když jsme se na to jednou jako studenti ptali známého brněnského psychologa Libora Míčka (1931-2004), s jemností sobě vlastní odpověděl, že je to jen optický klam: spousta epileptiků, stejně jako neepileptiků, génii není. Asi měl pravdu. Nicméně Dostojevského popisy psychických nebo psychosomatických stavů, které znali už sentimentalisté, označují psychologové za dokonalé: to se týká zejména hysterie. Do značné míry měl pravdu Sigmund Freud, když v knize *Dostojevskij a otcovražda* (*Dostojewski und die Vätertötung*, 1927-1928, česky 1990) upozornil na utkvělou představu vraždy otce v Dostojevského podvědomí, jak se reflektuje v jeho díle (spojeno s kontroverzním vztahem k otci, lékaři, který asi zemřel násilnou smrtí zabit svými mužiky, jejichž ženy patrně zneužíval); určitě i bydlení v Inženýrském zámku na petěrburské Fontance, kde byl zavražděn Pavel I., a podle některých zdrojů byl mezi spiklenci přímo nebo nepřímo i jeho syn, budoucí poražený od Slavkova Alexandr I., k tomu přispělo. Dostojevskij je z hlediska psychologie jistě zajímavý, možná stejně jako tajemný Gogol se svou nejasnou sexualitou¹³, ale možná ještě

¹² I. Pospíšil: Isključiteľnosť romana Dostojevskogo: mif, liji realnosť? In: Dvojstvennosť u Dostojevskogo. Rossica Olomucensia, Olomouc 2011, s. 69-81.

¹³ Gogol: Exploring Absence. Negativity in 19th-Century Russian Literature. Edited by Sven Spieker. Slavica, Bloomington, Indiana University, 1999; viz naši recenzi: Gogol jako experimentátor. Alternativa Plus 1-2/2003, s. 98-100.

zajímavější jako amatérský teolog a filozof. Známý je jeho výrok, v němž příznačně použil jedno poněkud rusifikované německé slovo, o tom, že je poslabší ve filozofii, ale nikoli v lásce k ní („Ja švachovat v filosofii, no ne v ljubvi k nej, v ljubvi k nej ja silěn“). Kosmologické úvahy z Bratrů Karamazovových, stejně jako *Legenda o Velikém inkvizitorovi* se nejednou staly předmětem speciálního zkoumání.

S tím souvisí i motivy šílenství nebo odborněji duševní poruchy a nemoci, kterými se to jeho dílo hemží. Jde tu o návaznost na magické polohy, ale také to vyjadřuje vrstvu ruské kultury, v níž je šílenství nikoli politováníhodnou nemocí, ale mimořádnou vlohou spojenou s vizionářstvím, ale také útekem do jiného prostoru a času, lepšího světa (Puškin, Gogol, Čechov).¹⁴

My Češi máme štěstí, že mezi kvalitními dostojevskology, kteří působili u nás byl Alfred Bem (1886-?1945 – po zatčení a únosu oddíly sovětské rozvědky SMERŠ beze stopy zmizel: ani pátrání v 90. letech 20. století nevedlo k cíli), autor knihy *Tajemství osobnosti Dostojevského* (*Тайна личности Достоевского*, 1928), kterou do češtiny přeložila přítelkyně Mariny Cvetajevové Anna Tesková. Bem toho samozřejmě vytvořil více: pro nás je důležitý i překlad práce Jiřího Horáka, druhy profesora v Brně (poté v Praze, po roce 1945 také československého velvyslance v SSSR) o Dostojevském a Przybyszewském (to přesně odpovídá jeho koncepci, že páteří slovanských literatur je osa rusko-polská) a redigoval pamětní sborník o Dostojevském (1931). Psal rusky, německy, francouzsky a byl ve své době vůdčí postavou mezinárodní dostojevskologie; jeho dílo má však trvalý význam.¹⁵

V novější době na tomto poli vynikli dva odborníci: Čech František Kautman (1927-2016) a Slovák rusínského původu Andrej Červeňák (1932-2012): s oběma jsem měl možnost a čest se poměrně dlouhou dobu až do jejich smrti stýkat. František Kautman spolu s Milušou Bubeníkovou a Radkou Hříbkovou obnovili pražskou Společnost Dostojevského, kterou založil právě A. Bem; na Slovensku Andrej Červeňák zase založil Klub F. M. Dostojevského. Kautman byl nejen literární vědec, kritik a historik, ale také výborný prozaik a básník: v pozůstalosti zůstalo obrovité dílo *Bilance*, které připomíná Dostojevského *Deníku* spisovatele nebo

¹⁴ Viz naši knihu *Fenomén šílenství v ruské literatuře 19. a 20. století*. Masarykova univerzita, Brno 1995.

¹⁵ Viz Bemovy práce nebo podíl na nich: *Dostojevskij: sborník statí k padesátému výročí jeho smrti*. Melantrich péčí Společnosti Dostojevského, Praha 1931. *Dostojewski, der geniale Leser*. Walter de Gruyter, Berlin – Leipzig – Prag 1931, s. 468-476. *Tajemství osobnosti Dostojevského: několik kritických kapitol*. Přel. Anna Tesková (1872-1954), s úvodem E. Svobody. J. Otto, Praha 1928. *Достоевский: психоаналитические этюды*. Петрополис, Прага 1938. *У истоков творчества Достоевского*. Прага 1936.

Demlovy Šlápěje a které dosud čeká na nakladatele. Kautman měl dost složitý ideový vývoj: od stalinismu ke studiu v SSSR v době chruščovovského tání až po liberalismus, revizionismus a disidentství (byl signatářem Charty 77) a organizování českého samizdatu. Od 90. let 20. století vycházely jeho skvělé knihy, které psal od konce 60. do konce 80. let minulého století a které již nemohly vyjít. Byl spoluorganizátorem proslulé liblické konference o Franzi Kafkovi (1963). Červeňák je autorem desítek knih, práce o Dostojevském z nich vyniká antropologickou koncepcí. Kautman chápal Dostojevského jako existenciálního autora (*Boje o Dostojevského*. Praha 1966, *Literatura a filosofie*. Praha 1968, *F. X. Šalda a F. M. Dostojevskij*. Praha 1968. *Dostojevskij – věčný problém člověka*, původně 1976, Praha 1992), Červeňák ho nahlížel právě ze stanoviska kulturní antropologie: zkoumal například Dostojevského sny a uspořádal novou diskusi o Legendě o Velikém inkvizitorovi (Tajomstvo Dostojevského. Dostojevskij v recepci, Nitra 1991, *Rozjímání o Velkom Inkvizitorovi. F. M. Dostojevskij*. Andrej Červeňák, Miloš Ferko, Dalimír Hajko, Ján Tužinský. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2005).

Pomalou se blížíme k několika otevřeným otázkám tzv. dědictví Dostojevského. První z nich je ta, kterou jsem už někdy předtím položil: jak je tak didaktický autor, tak extrémně eticky vyostřený současně tak esteticky působivý? Odpověď není jednoduchá, možná jednou z nich je jeden z pilířů, na nichž stojí jeho dílo, a tím je proces permanentního přehodnocování již dosaženého, obracení líce na rub, převrácení (naiznanku)), o jiných mluví různí badatelé, včetně Bachtina, jako o znaku lidové kultury, jak se projevují např. v západním karnevalu, volbě krále karnevalu, jenž „vládne“ po jeho trvání, jako jsou obracení šatů naruby a nakonec i poetika pranýře, neustálé vysmívání vážného, láska k paradoxu a neustálá pochybnost. Takovým cílem pochybností je romantsmus, tedy idealismus, jak se mu kdysi říkalo, víra v Boha a potom zase ateismus; vzpomeňme na Ivana Karamazova se schopností psát tak, aby si udělal přátele a současně nepřátele na všech stranách, jednoduše řečeno, ambivalentnost a znejistění jeho soudů, syžetů, postav. Tu Dostojevskij anticipuje pocity současného člověka, který nevěří ničemu, pochybuje o všem, neví – přes všechnu vědu – jak svět opravdu funguje. Proto lidé čtou Dostojevského a současně ho mnozí nenávidí, neboť v nich utvrzuje to, co již sami vědí. V tom je Dostojevskij dosud nevyčerpaný a snad i nevyčerpatelný pramen, neboť jeho dílo nachází stále nové valence k realitě jeho čtenáře, tedy k percepční konotaci. V tom je možná i v jistém smyslu nevyčerpatelnost, protože k němu čtenář tíhne jako můra k světlu, i když víme, že se spálí; v tom je nepřekonatelný, a proto, jak jsem se dočetl u A. Genise, ho dnešní mladí Američané upřednostňují před jeho oblíbeným Čechovem. Potencialita, tedy

značná otevřenost struktury jeho děl, a tedy schopnost budovat vazby k novým skutečnostem je u Dostojevského značná, asi silnější než u jiných autorů: poukazuje se třeba na Gončarova, z něhož přitahuje jen Oblomov, nebo Tolstého, jehož *Vojna a mír* se zdá příliš salonní a odtažitá (jistě to zcela neodpovídá realitě textu).

Když se podíváme na grandiózní dílo tohoto romanopisce a na jeho akademická i jiná vydání a když k tomu přidáme sekundární literaturu, je jasné, že zvládnout tuto problematiku v úplnosti nelze, i když se podíváme jen na jeho romány a stranou ponecháme jeho povídky, novely, deníky, zápisky, eseje, cestopisné poznámky, politickou a jinou publicistiku a korespondenci. Za ta dlouhá léta se objevovala řada koncepcí, počínaje prvními kritikami Bělinského, který spolu s mladým prozaikem a redaktorem, budoucím realistickým básníkem Nikolajem Někrasovem, nadšeně četli *Chudé lidi*, a poté zkritizoval hoffmannovského *Dvojníka* vydaného v témže roce 1846 až po soustavné práce vydávané oběma společnostmi Dostojevského v západní Evropě a v USA i klasickými pracemi od 60. let 20. století, jež se mi zdají dodnes nepřekonané: s Estoncem a Američanem Victorem Terrasem jsem se měl tu čest setkat na jednom světovém kongresu ve Spojeném království: to byl asi největší znalec ruského romanopisce vůbec, když pomíneme některé současné ruské dostojevskology, z nichž je již klasikem Valentina Vetlovskaja.¹⁶

Jiná otázka zůstává: nakolik byl Dostojevskij spíše završitelem jedné etapy literárního vývoje, nebo inspirátorem nového vývoje, např. moderny, postmoderny apod. A samozřejmě: nakolik je jeho tvorba ještě živá i v generacích dnešních mileniálů, sněhových vloček (snow flake generation). Jistou odpovědí na to je již zmiňovaný fakt, že Dostojevskij do sebe nasál řadu evropských individuálních poetik: E. T. A. Hoffmann, nikoli náhodou mu říkali (stejně jako Gogolovi) „ruský hoffmanista“¹⁷, roman noir, nebo frénétique, Gothic novel, ale také

¹⁶ Валентина Ветловская: Поэтика романа Братья Карамазовы. Наука, Ленинград 1977. Валентина Ветловская: Роман Ф. М. Достоевского Братья Карамазовы. Изд. Пушкинский дом, С.-Петербург 2008. Jacques Cateau (1935-2013): La Création littéraire chez Dostoievski. Institut d'études slaves. Paris 1978. Victor Terras (1921-2006): Victor Terras (1921-2006). Victor Terras: Reading Dostoevsky. Madison, University of Wisconsin Press 1998. V. Terras: Handbook of Russian literature. Ed.: Victor Terras. Yale University Press, New Haven, Conn.1985. A Karamazov Companion: Commentary on the Genesis, Language and Style of Dostoevsky's novel. Ed.: Victor Terras. Madison, University of Wisconsin Press 1981. V. Terras: The young Dostoevsky : (1846-1849). A critical study. Mouton, The Hague 1969. Robert L. Belknap: The Structure of Brothers Karamazov. Mouton, The Hague 1967.

¹⁷ Charles Passage: The Russian Hoffmannists (Slavistic printings and reprintings), De Gruyter Mouton, 's Gravenhage 1963.

exaltovanost sentimentalismu, grotesknost baroka: to ovšem buduje také mnohost jeho poetologických impulsů, které mi před časem dovolily napsat, že čím je Dostojevskij tradičnější, tím je inovativnější. Jako by se hlavně v jeho díle ztělesnilo to, co jsem nazval prae-post efekt: schopnost zmocnit se dědictví jiných a současně je k nepoznání změnit, dát mu nový směr a jiné určení otvírající boční okno novému vývoji literárního umění.

Není v tom z ruské literatury sám, ale je patrně nejvýraznější. Ani generace sněhových vloček není připravena tát na sebeslabším slunci: ona Dostojevského krutost, jak to nazval ve své slavné studii *Žestokij talant* (1882) Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij (1842-1904), může mít očistný ráz, stejně jako jeho apoteóza utrpení jako základní lidské potřeby, která má také katarzní účinek.

Zatímco Lomonosov konstatoval, že ruský jazyk ještě není zcela jazykově a stylově kompaktní a mluvil tak trochu německy o třech „štiljach“ (vysokij, posredstvennoj, nizkoj) a Radiščevovy postavy z jeho *Cesty* mluví pod vlivem americké revoluce radikálně, ale v podstatě církevněslovansky, tedy vznešeně, i v klíčové kapitole *Gorodnja*, která svým charakterem – stejně jako jako řada dalších kapitol připomíná cestu poutníka v Komenského *Labyrintu a luthauzu srdce*, jenže nesrovnatelně krutěji, Karamzin dotvořil několikasetletou syntézu dvou jazyků v jeden a jeho dílo už reprezentuje moderní ruské písemnictví, zejména v próze, méně v poezii, a Puškin, jenž mluví o nicotnosti ruské literatury, a předjímá tak Bělinského slova, že „u nás nemáme literaturu“ z jeho prvotiny *Literární snění*, byl už zralým autorem, který, kdyby o Rusku více věděli, stal by se ihned světovým. Všichni – snad kromě Radiščeva – uzavírali jednu vývojovou etapu a otvírali další: Nikolaj Karamzin uzavíral „dílno ruské literatury“, tedy 18. století, a otvíral cestu romantismu a filozofické literatuře ukotvené v ruské historicitě, Alexandr Puškin, v podstatě bytostný klasicista, využívá tohoto nástroje a dosahuje vrcholu romantismu a současně ho překonává směrem k postromantismu a snad i k počátkům, náznakům realistické poetiky, Lev Tolstoj se romantismu zbavuje návratem k předromantickým poetikám v dosahu osvícenské ironie a sentimentalistických digresí Laurence Sterna s mesianistickým cílem vytvořit moderní protiklad eposu, odmítaje své obří dílo jakkoli konvenčně žánrově určit s velikašským přesvědčením, že jde o něco zcela výjimečného, a Dostojevskij prostřednictvím návratů i překonávání romantismu dospívá k předdveři moderny a možná i za ni.

U Dostojevského, stejně jako u většiny velkých Rusů – se rýsují dvě koncepce: jedna spíše ruská, autochtonní odkazující k jeho ruství, skrze něž vidí i Evropu, druhá modernizující, to, co známe ostatně i od nás, kde vedle sebe stojí zastánci toho i onoho, když pomíneme ty,

kteří ho spíše násilně aktualizují. Pokud jde o poetologické impulsy, tvrdím, že Dostojevskij působí, ale spíše obecnou tonalitou svého díla: tak najdeme americké nebo francouzské či britské prozaiky, kteří se k němu hlásí a jejichž dílo opravdu Dostojevského připomíná, ale jen stěží bychom u nich mohli najít „kusy“ poetiky ruského autora, je to spíše celková „atmosféra“ než přímo jeho reminiscence nebo aluze.

V posledních desetiletích se stal módním pojem „palimpsest“; nedávno jsem o tom měl diskusi na jedné ruské konferenci: když se obrátíme k původní medievistické etymologii, je palimpsest něco stabilního, co je pouze redukováno, zatímco dílo Dostojevského je ve svém ontické pouti prostorem a časem dynamické ve svém navazování nových valencí, tedy nemůže být nazváno palimpsestem, který po vyškrabání, byť částečném, slouží jinému dílu, pod nímž prosvítá, on je aktivní a sám se dere na povrch. Neovlivňuje tedy svými prvky, ale chce nová díla přímo ovládat tak, aby se povlovně ocitla ve sféře jeho přitažlivosti, jakési záhadné gravitaci, a ocitnout se v jejím vlivu, znamená podříditi se mu. Spíše než jednotlivostmi působí Dostojevskij celým svým světem i svou legendou – vyhýbám se tu záměrně zneužívanému slovu „mýtus“.

Prokleté otázky jsou tedy nejen podstatou jeho díla, ale také jádrem jeho literárního dědictví.

Pracovní verzi referátu pro seminář k výročí F. M. Dostojevského *Fjodor Michajlovič Dostojevskij 1821 – 1881 – 2021*, který se konal ve čtvrtek 11. listopadu 2021 v Klementinu, poskytl autor jako e-verzi na žádost vedení ČAR.

Informace o autorovi:

Ivo Pospíšil, prof. PhDr., DrSc., Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, autor 45 knižních publikací; zabývá se dějinami a teorií slovanských literatur, literární teorií a metodologií, literární komparatistikou a genologií, ruským románem a dějinami slavistiky.

Kontakt: Ivo.Pospisil@phil.muni.cz